

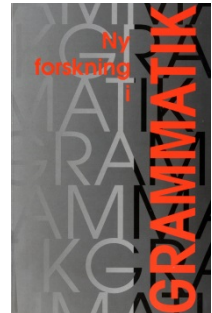
Ny Forskning i Grammatik

Titel: *Selv-studier*

Forfatter: Eva Skafte Jensen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 17, 2010, s. 47-66

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2010

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Selv-studier

Eva Skafte Jensen

1. Indledning

Man kan overveje hvad *selv* gør i eksempler som (1) - (3):

- (1) [om Inga Nielsen] En moderne opera-primadonna skal *selv* vaske, stryge og pakke kuffert, og hun skal *selv* på posthuset og betale regninger (KorpusDK, 01.04.90)
- (2) Skolehjemmet er åben på alle dage – også i weekenderne. De forskellige håndværksgrupper deltager *selv* i driften af hjemmet. F.eks. bager bagerlærlingene brød til hjemmet. Slagterne laver færdigretter til kantinen. Receptionen og kiosken drives af eleverne på skift (KorpusDK, 25.04.87)
- (3) Bent Sørensen er sin egen stuntman, han må *selv* lægge arm til en demonstration med en serie elektriske strømstød (KorpusDK, 14.02.91)

Jeg vil argumentere for at ordet *selv* i sådanne eksempler har en vigtig tekstpragmatisk funktion som subjektfokusator. Projektet at kortlægge hvilke grammatiske midler der har tekstpragmatisk funktion og hvordan, er stort og indeholder mange delprojekter der involverer ledstilling, morfosyntaks, ledmateriale, trykfordeling og kombinationer heraf. Denne artikel om subjektfokusatoren *selv* skal ses som et bidrag til dette projekt.

Subjektfokusatoren *selv* adskiller sig fra forskellige andre typer *selv*, nemlig det *selv* der fungerer som hvad jeg vil kalde klitisk fokuspartikel, det *selv* der indgår i refleksivet *sig selv*, den emotive emfasepartikel *selv* og flere andre beslægtede *selv*'er. Disse *selv*'ers særkender beskrives i 2. I 3. gør jeg først rede for de formelle karakteristika ved subjektfokusatoren *selv* for derpå at gøre rede for hvilken fokusforståelse jeg læner mig op ad i afsnit 4. I 5.-7. vender jeg tilbage til subjektfokusatoren *selv*

og opsummerer. Eksemplerne består især i excerpter fra KorpusDK og modulationer heraf.

2. Subjektivfokusatoren *selv* og andre *selv*'er

En karakteristik af *selv* som subjektivfokusator gives som sagt i 3. og 5. Først gives en gennemgang af andre typer *selv*. Når man søger i forskellige korpora på ordet *selv*, kan de mange forekomster umiddelbart være svære at se mønstre i, men ved nærmere eftersyn fordeler de sig pænt på typer der er afgrænset mht. funktion, topologi mm.

Der er uklarhed med hensyn til ordklasse ved *selv*. I sin store grammatik over gammeldansk har Brøndum-Nielsen ordet med både i bindet for adjektiver (1962) og i bindet for pronomener (1965); i diverse ordbøger under opslagsordet *selv* står det angivet som både pronomen og adverbium, men ikke som adjektiv, jf. fx ODS, NDO og etymologisk ordbog (Nielsen 1989). I mangel af ordentlige, etablerede termer tillader jeg mig at bruge ad hoc termer til beskrivelse af de forskellige typer *selv* jeg har identificeret.

2.1. Klitiske fokuspartikler

Den type *selv* som nemmest forveksles med subjektivfokusatoren *selv*, er den hvor ordet fungerer som det jeg kalder klitisk fokuspartikel. *Selv* er ikke det eneste ord der kan bruges således, ofte ser man også ord som *kun*, *også*, *ikke* mfl. brugt i denne funktion. I (4) og (5) har den klitiske fokuspartikel skopus over subjektet, men den kan være tilknyttet alle typer led på propositionelt niveau. Når jeg bruger termen klitisk fokuspartikel, er det for at fremhæve at det *selv* der forekommer i eksempler som (4) og (5), adskiller sig fra subjektivfokusatoren på et væsentligt punkt, nemlig med hensyn til topologisk selvstændighed.

Klitiske fokuspartikler kan være enten foranstillede eller efterstillede; i (4) er der tale om proklise, i (5) om enklise.

(4a) Jeg tror, at **'selv Kuro'sawa** gerne vil have folk til se sine film
(KorpusDK, 16.01.90)

(4b) Jeg tror, at **selv Kuro'sawa** gerne vil have folk til se sine film

- (5a) [...] og **Sovjetunionen** 'selv er i opløsning (KorpusDK, 11.03.90)
- (5b) [...] og **Sovjetunionen** 'selv er i opløsning

Der er tydeligvis nogle semantisk-funktionelle forskelle på proklitisk og enklitisk brug, og det ville være interessant at undersøge disse forskelle nærmere, især med inddragelse af trykforholdene i analysen, men det ligger uden for rammerne af denne artikel at forfølge dette spor yderligere. Som det fremgår, kan *selv* være trykstærkt i både (4a), (5a) og (5b), og jeg skal derfor præcisere hvordan jeg bruger termen klitisk. Som term kan klitisk nemlig i hvert fald bruges på to forskellige måder. Dels er der en veletableret tradition for at bruge termen ved sådanne processer hvor et selvstændigt ord 'hæftes på' et andet selvstændigt ord, typisk med tab af et eventuelt selvstændigt tryk. Klassiske eksempler på denne måde at bruge termen på, ses i (6) og (7) hvor et tryksvagt pronomen på det nærmeste indoptages i det ord det står i umiddelbar forlængelse af:

- (6) giv mig-n (dvs. 'giv mig den')
- (7) gør-ed (dvs. 'gør det')

I klassisk grammatikaliseringsteori der beskriver udviklingen fra et selvstændigt leksem til bøjningsmorfem, indgår det i mellemregningerne at et skridt på vejen går over denne form for processer, og her er manglende tryk netop et vigtigt karakteristikon, jf. fx Lehmann 1985.

Begrebet klisis kan også bruges bredere. Ifølge Jørgensen har man i den generative grammatik arbejdet med et klisisbegreb "som kan karakteriseres som syntaktisk i sin art" (Jørgensen 2000: 39). Det bruges stadig om processer hvor visse led 'hæftes på' andre led, dvs. positionelt står i umiddelbar tilknytning til disse andre led, og trykmønstre er ikke uvigtige: de eksempler der typisk gives i litteraturen er franske tryksvage pronomener i eksempler som *je le lui donne*, hvor pronomenerne betegnes som 'proklitiske' til verbet, jf. Jørgensen 2000: 38; se også Fretheim & Halvorsen 1975; Platzack 1998: 45.

Men mangel på tryk viger tilbage for det man især er optaget af, nemlig det at led positionelt kan hæfte sig på andre led uden nødvendigvis at

tabe terræn som ord i sig selv, og det er denne anden måde at bruge klisisbegrebet på jeg finder inspiration i, når jeg omtaler *selv* i (4) og (5) som klitisk fokusartikel. Bemærk således at der meget vel kan – men ikke behøver – være manglende tryk i ordet *selv* i (4) og (5) ovenfor. I den udstrækning der i øvrigt er et mønster i trykfordelingen i eksempler som (4) og (5), består det tilsyneladende i at der enten kan være tryk på begge konstituenten eller kun på den til højre i syntagmet, uanset om den til højre er *selv* eller den anden konstituent.

Det særlige ved ordet *selv* som klitisk fokusartikel er at det hænger så nært sammen med den konstituent det hæftes på, at det slår igennem i topologien: når man flytter den konstituent *selv* har skopus over, flytter *selv* med, jf. (4c) og (5c).

	F	finit	subjekt	indholdsfelt
(4c)	så	vil	selv Kurosawa	gerne have folk til at se sine film
(5c)	så	er	Sovjetunionen selv	i opløsning

Her og i følgende topologiske opstillinger medtager jeg kun de pladser der er umiddelbart relevante, og hvad angår pladserne i højre del af skemaet, laver jeg ikke en differentiering af mulige pladser, men bruger fællesbetegnelsen indholdsfelt (jf. Diderichsen 1946). Indholdsfeltet omfatter pladser til infinitter, objekter, prædikativer og adverbialer på propositionelt niveau. F er en forkortelse af termen Fundamentfelt (Diderichsen 1946) eller Forfelt (senere standardgrammatikker, fx Hansen 1977: 44f).

2.2. *Refleksivet sig selv*

Ofte indgår *selv* i refleksivet *sig selv*. At jeg omtaler *sig selv* som refleksiv, skyldes at Ulrik Hvilshøj (1999) har argumenteret overbevisende for at man bør skelne mellem hvad han kalder mediummarkøren *sig* og refleksivmarkøren *sig selv*.

Fælles for eksempler som (8) - (10) er at de udgør transitive situationer. I (8) udgør subjekt og objekt to distinkte entiteter, i (9) og (10) er der koreference mellem subjekt og objekt. Med inddragelse af data fra

mange sprog viser Hvilshøj at den prototypiske refleksive situation er kendetegnet ved at der er uventet koreference mellem subjekt og objekt, som i (9), mens der i mediumsituationen ikke er uventet koreference mellem de to størrelser, jf. (10).

- (8) Holger slog **en lille hund**
- (9) Holger slog **sig selv**
- (10) Holder slog **sig**

Effekten af *sig selv* er at der etableres en konceptuel adskillelse mellem den entitet subjektet henviser til, og den entitet *sig selv* henviser til, på en sådan måde at subjekt og objekt næsten opfattes som betegnende to distinkte entiteter a la (8). *Selv* i refleksivet er altid trykstærkt, og det bidrager til at forskyde fokusforventningen.

2.3. Den subjektive emfasepartikel selv

Det næste *selv* der skal omtales, er det *selv* der forekommer i ytringer som (11).

- (11) det passer selv, det gør!

I (11) har *selv* ikke skopus over et andet ord, faktisk opererer det slet ikke på noget på det propositionelle niveau, og det har ingen indflydelse på fokustildelingen. I stedet bruges det som forstærker af den subjektive og emotive indsats afsender investerer i ytringen. I den henseende ligner det andre subjektive emfasepartikler som for eksempel det subjektive *altså*, jf. Jensen (2002). Uden at have undersøgt udviklingsvejene til bunds vil jeg anse det for sandsynligt at den brug af *selv* man ser i (11), er udviklet af subjektfokusatoren *selv*. Det er ikke usædvanligt at subjektive emfasepartikler udvikles af størrelser der fungerer som tekstlige redigeringsanvisninger, jf. Jensen (2002) og Jensen (manus). Dette *selv* er altid trykstærkt.

2.4. Selve, selveste og selv samme

Den sidste gruppe *selv*'er der skal omtales i denne afdeling, er i virkeligheden ikke én gruppe, men flere. Størrelserne *selve*, *selveste* og *selv samme* udmærker sig ved hver især at udgøre en afgrænset kategori, alle med affinitet til andre typer *selv*, men også med tydelige forskelle.

Selve fungerer som instruks fra afsender til modtager om udelukkende at beskæftige sig med en omtalt entitet i snæver forstand, samtidig med at entiteten i videre forstand holdes præsent. Ofte ledsages ytringer med *selve* af ytringer der peger på den omtalte entitet i videre forstand. Dette ses for eksempel i (12) hvor *selve HIV-infektionen* alene drejer sig om det sygdomsfremkaldende virus i AIDS, mens fortsættelsen peger på sygdommen AIDS i videre forstand.

- (12) Dels er det muligt at bekæmpe **selve** HIV-infektionen [...]. Tillige kan man behandle mange af de følgesygdomme AIDS medfører. (KorpusDK, 01.12.92)

Selveste bruges på en måde der ligner det proklitiske *selv* (jf. (4) ovenfor), og i mange tilfælde kan man udskifte de to ord uden at det resulterer i forskellige tekstlige tolkninger. Måske er den eneste forskel på det proklitiske *selv* og *selveste* at man med *selveste* også investerer emotivt i ytringen:

- (13) Maradona, hvis ry på et tidspunkt [...] overgik **selveste pavens** (KorpusDK, 03.03.91)

Selv samme fungerer også som fokusator. Den informationsenhed det har skopus over, skal være tekstbunden, for eksempel ved at have været nævnt tidligere i teksten:

- (14) Så længe den forskningsinstitution som udfører en bestilt opgave for et ministerium, er økonomisk afhængig af **selv samme** ministerium, vil der kunne sættes spørgsmålstegn ved forskningsresultaterne (KorpusDK, år 2000)

Det er muligt at *selve*, *selveste* og *selv samme* udgør undergrupper til de klitiske fokuspartikler. Lighederne med det klitiske *selv* er slående, dog kan de kun stå proklitisk. På den anden side er det muligt at alle de størrelser der er omtalt i afsnittene i 2., slet ikke hører med i en artikel der handler om subjektfokusatoren *selv*, men i stedet udgør selvstændige leksikaliserede størrelser, der kun af historisk tilfældige årsager har en del af stavemåden til fælles. Dette uddybes i 2.5.

2.5. Morfologi og diakroni

I historisk perspektiv kan man iagttage at ordet *selv* opfører sig som et stærktbøjet adjektiv i gammeldansk. Det bøjes i tal, køn og kasus, men ikke i komparation, jf. Brøndum-Nielsen 1962. I løbet af yngre nydansk (fra og med ca. 1500) taber ordet dog sine bøjningsmuligheder, og en håndfuld former etablerer sig uafhængigt af hinanden som selvstændige leksikalske størrelser (jf. Jensen, manus: 286-289). Former som *selv* og *selve* kan altså meget vel have rod i gamle bøjningsformer, men må i nutidigt synkront perspektiv ses som selvstændige leksemer, snarere end bøjningsvarianter af samme leksem. Den tilsyneladende superlativ *selveste* finder man slet ikke i gammeldanske kilder. Det foreslås at ordet *selveste* kan være opstået som en spøgefuld nydannelse eller som en misforståelse af det tyske *selbst*, jf. ODS opslagsform *selv*.

3. Subjektivfokusatoren *selv*'s formelle karakteristika

Dette afsnit handler om det *selv* som allerede er blevet vist i indledningen, nemlig det *selv* der som sin primære funktion har at fungere som subjektivfokusator. Nu hvor typerne i afsnit 2. er blevet behandlet, er det forholdsvis nemt at sige hvad de formelle karakteristika for dette *selv* er. For det første er det syntaktisk forbundet med en entitet på propositionelt niveau, hvorved det adskiller sig fra den subjektive emfasepartikel i (11), og det står ikke klitisk til den entitet det har skopus over, hvorved det adskiller sig fra de klitiske fokuspartikler i (4) - (5) og (12) - (14). Det udgør heller ikke en komponent i refleksivet *sig selv* (jf. (9)), og det er ikke en bøjningsvariant af *selve* og *selveste*.

3.1. *Selv*'s topologi

Topologisk er dette *selv* karakteristisk ved at være selvstændigt placeret i den topologiske analysemodel (dvs. sætningsskemaet). Dets neutrale plads er sætningsadverbialets plads, men det kan også stå på den forreste plads i sætningen (F), jf. (1a), og i indholdsfeltet længere mod højre, jf. (1b).

	F	finit	subjekt	sætningsadverbialets plads	indholdsfelt
(1)	hun	skal	-	selv	på posthuset
(1a)	selv	skal	hun	-	på posthuset
(1b)	hun	skal	-	-	på posthuset selv

Når det står på F, giver det nogle særlige tekstlige effekter. Der er et interessant og komplekst samspil mellem pladsen F, hvilke ledtyper der kan stå på denne, hvilket materiale de pågældende led er dannet af, og endelig om leddene eller dele heraf er trykstærke eller ej. Placering længere mod højre resulterer ikke i tydelige forskelle. De alternative placeringsmuligheder og samspillet med andre faktorer kommer jeg ikke nærmere ind på i denne artikel.

Dog er der det vigtige at sige at sætningsadverbialets plads faktisk selv kan udspaltes i en række pladser der alle har egne funktionelle egenskaber (fx Heltoft 2003; Christensen 2007: 132, 142ff). Den særlige plads *selv* står på i (1c), er den længst til højre blandt disse pladser. Den viser sig når et andet led, fx negationen, også står på sætningsadverbialets plads. Denne plads og dens stilistiske effekter er beskrevet i en artikel af Jørgensen (1996), og i sin artikel fra 2003 har Heltoft kaldt den for pladsen for ikonisk fokus.

	F	finit	subjekt	sætningsadverbialets plads			indholdsfelt
				modalpartikler, ol.	negation	ikonisk fokus	
(1c)	hun	skal	-	jo / måske / sikkert	ikke	selv	på posthuset

3.1.1. Klitisk fokuspartikel eller subjektfokusator?

I visse tilfælde kan det være svært at afgøre om man faktisk står over for subjektfokusatoren *selv*, eller om der mon er tale om en brug som klitisk fokuspartikel. I eksemplerne i (1) - (3) står subjekterne på førstepladsen, men som bekendt er dansk ikke et sprog hvor subjektet obligatorisk står forrest. Det har en egen plads i den topologiske model hvor det

står hvis det ikke står på F. Denne plads ligger dog umiddelbart op ad den plads hvor subjektfokusatoren *selv* står, og det resulterer i at man i ytringer hvor noget andet end subjektet står forrest (hvilket nemlig bevirker at subjektet må stå på den omtalte subjektplads), ikke kan afgøre om *selv* er subjektfokusatoren *selv* eller en enklitisk fokuspartikel til subjektet, jf. (2a):

(2a) driften af hjemmet deltager **de forskellige håndværksgrupper selv** i

Dette kan illustreres ved at sætte (2a) i sætningsskema:

F	finis	subjekt	sætningsadverbialets plads	indholds-felt
driften af hjemmet	deltager	de forskellige håndværksgrupper	selv	i
driften af hjemmet	deltager	de forskellige håndværksgrupper selv		i

Det er ikke umuligt at adskille subjekt og *selv* i eksempler som (2a), men det eneste man kan adskille med, er sætningsled der i sig selv har fokusering som en vigtig del af deres funktionelle potentiale, og derfor er det svært at isolere i eksempler som (2b) præcis hvad der udløser fokusforventningen: *selv* eller adverbial/partikel:

(2b) driften af hjemmet deltager de forskellige håndværksgrupper **jo/måske/også selv** i

3.2. *Selv's syntaks*

Selv's tilstedeværelse er styret af subjektet. Den form for styring der er relevant i forbindelse med *selv*, er **svag styring**. Svag styring er kendetegnet ved at et elements tilstedeværelse er muliggjort af et andet sprogligt element i sætningen. Herved adskiller svag styring sig fra **stærk styring**, hvor et element nødvendiggør et andet element i sætningen, og **ingen styring**, hvor man ikke kan pege på et enkelt element som udslagsgivende for et andets tilstedeværelse (se fx Jensen 2004;

GDS: 88-89). I det følgende gives først ganske kort nogle eksempler på stærk styring og ingen styring, derpå gives lidt fyldigere eksempler på svag styring.

Et klassisk eksempel på stærk styring er (ikke-semantisk) genus i dansk, jf. fx Jensen 2008; GDS: 89. Substantivstammerne styrer hvilket genus der skal bruges i tilknyttede artikler og adjektiver:

(15) **en** brun-Ø hund / hund-**en** var brun-Ø

(16) **et** brun-t hus / hus-**et** var brun-t

Et klassisk eksempel på ingen styring er frie tids- og stedsadverbialer, jf. Nikula 1986: 28; Jensen 1985: 79-81. Der gives et tids-eksempel i (17):

(17) Danmark fik i **går** sin hidtil yngste universitetsrektor (KorpusDK, 01.12.92)

3.2.1. *Selv som svagt styret*

Til illustration af svag styring bruges mådesadverbialer. Mådesadverbialer har traditionelt været regnet for eksempler på frie led, dvs. led som ikke var styrede, se fx Jensen 1985: 79, 81, men allerede Nikula sår tvivl om denne tolknings gyldighed (Nikula 1986: 19), og Togeby regner dem blandt bundne ledtyper (Togeby 1993: 446). Når man anvender det kriterium at svag styring er at det er tilstedeværelsen af et element der muliggør tilstedeværelsen af et andet element i sætningen, er det forholdsvis tydeligt at mådesadverbialer oftest er udsat for svag styring; i eksempler som (18) og (19) er deres tilstedeværelse muliggjort af prædikatet:

(18) Læg kyllingen i en passende gryde, hæld koldt vand på og bring **langsomt** gryden i kog. (KorpusDK, 27.05.90)

(19) [anmeldelse af en bog af Maria Giacobbe] Et følsomt, vidende og erfaringsrigt menneske skriver **smukt** om en høstlig lidenskab. (KorpusDK, 24.04.87)

I (18) er det *bring i kog* der muliggør *langsomt*, og i (19) er det *skriver* der muliggør tilstedeværelsen af *smukt*.

På tilsvarende vis er det subjektet *han* der muliggør tilstedeværelsen af *selv* i (3). Og at der netop er tale om svag styring, snarere end stærk styring, viser sig ved at *selv* sagtens kan udelades uden at sætningen falder fra hinanden, jf. (3a).

- (3) Bent Sørensen er sin egen stuntman, han må **selv** lægge arm til en demonstration med en serie elektriske strømstød (KorpusDK, 14.02.91)
- (3a) han må Ø lægge arm til en demonstration med en serie elektriske strømstød.

3.2.2. Sekundær neksus

En anden interessant syntaktisk omstændighed er at *selv* som subjektfokusator åbenbart både kan gøre subjektet i en primær såvel som i en sekundær neksus til fokus kandidat. Begrebet sekundær neksus bruges af Diderichsen til at beskrive forbindelsen mellem et objekt og et infinitiv i et eksempel som (20), jf. Diderichsen 1946: 188. Konstruktionen er velkendt i den romanske fagtradition som akkusativ med infinitiv. Diderichsens pointe er at der er en katataktisk forbindelse mellem *ham* og *gå* der svarer til den man finder i en primær neksus:

	S	V	O	
(20)	jeg	så	ham	gå
			S	V
			han	gik

Det interessante i forbindelse med *selv* som subjektfokusator er at det ikke er entydigt om *jeg* eller *ham* gøres til fokus kandidat i en ytring som (20a), og at ordet altså tilsyneladende både kan gøre det primære og det sekundære subjekt til fokus kandidat.

- (20a) jeg så ham ikke selv gå

I visse tilfælde vil konteksten dog pege entydigt på for eksempel subjektet i den sekundære neksus, som i (21):

- (21) Forleden opfordrede Lone Dybkjær **arbejdsmarkedets parter til selv** at forhandle (KorpusDK, 03.12.92)

I både (20) og (21) er der tale om sekundær neksus. Men konstruktionen i (21) adskiller sig fra den i (20) i to henseender: For det første er der i (20) tale om en 0-infinitiv, i (21) om en *at*-infinitiv (læs mere om *at*-infinitiv og 0-infinitiv i GDS: 726f); for det andet er der i (20) tale om et almindeligt objekt, i (21) om et såkaldt middelbart objekt (styret af præpositionen *til*), jf. GDS: 609. Om forskellen med hensyn til entydig tolkning af hvilken aktant *selv* har skopus over, skyldes de forskellige konstruktionstyper, eller om den entydige tolkningsmulighed i (21) er tilfældig, er indtil videre uklart.

4. Fokus

Som sagt vil jeg mene at det *selv* man ser beskrevet i afsnit 3., har som særlig funktion at gøre subjektet til fokuskandidat. At det kan være nyttigt at have en subjektfokusator i et sprog som moderne dansk, skyldes først og fremmest at det grammatiske subjekt ikke er fokuskandidat på lige fod med andre fokuskandidater. I dette afsnit viser jeg hvad jeg forstår ved fokus og termen fokuskandidat.

4.1. Fokusdefinitioner

Fokusbegrebet er et af de mest omdiskuterede i litteraturen om sammenhængen mellem grammatik og pragmatik. At give en fyldestgørende redegørelse for diskussionerne herom lader sig ikke gøre i en artikel som denne. I stedet holder jeg mig til at fremlægge hvilken forståelse af fokus jeg støtter mig til, nemlig den i de tre definitioner af fokus man kan læse sig til i de følgende citater fra Togeby, Nølle og GDS.

“Et led som afsenderen meddeler som relevant for modtageren fordi det tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model, er sætningens **fokus**.” (Togeby 1993: 446, fremhævelse ifølge forlæg)

“Fokus kan karakteriseres ved tre konstituerende og indbyrdes afhængige egenskaber:

Den første er **syntagmatisk**: Fokus fremstår i ytringen som bestående af en sammenhængende del af den lineære streng. For at forstå ytringen må modtager lokalisere fokus' udstrækning.

Den anden er **paradigmatisk**: Fokus præsenteres som resultatet af et valg truffet blandt elementerne i et paradigme. For at forstå ytringen må modtager genskabe dette paradigme.

Den tredje er **intentionel**: Det paradigmatisk valg er truffet med et særligt formål for øje. For at forstå ytringen må modtager forstå dette formål."

(Nølke 1996: 63, fremhævelser ifølge forlæg)

"FOKUSLEDDET er det led (eller den del af et led) som afsenderen udpeger som særlig relevant, som meddelelsens centrum, og som han altså også udpeger som det led modtageren bør benægte hvis han er uenig." (GDS: 76, fremhævelse ifølge forlæg)

På trods af at der i disse tre citater gives nogle ret gode beskrivelser af hvad det særlige ved fokus er, kan det være endog særdeles vanskeligt at afgøre hvad der i en given ytring faktisk udgør fokus, og det skyldes blandt andet at fokus ikke er strukturelt kodet i et sprog som moderne dansk.

(22) Sofie kunne få noget mælk senere

I (22) er det således ikke indlysende hvad fokus er; både (23) og (24) kunne for eksempel sagtens være fortsættelser til (22), hvilket peger på at *mælk* såvel som *senere* kunne være fokus i (22).

(23) – hun var godt træt af saft

(24) – vi skulle først købe noget

At finde ud af hvad fokus er i en ytring som (22), kræver altså at man inddrager mere end det der er strukturelt kodet i morfosyntaks, ledstilling og trykfordeling. Man er også nødt til at inddrage pragmatiske forhold som kendskab til kon- og ko-tekst.

4.2. Fokuskandidater og subjektet

Det er altså ikke kodet hvad der er fokus i en moderne dansk ytring, men det er kodet at der er ledtyper der udgør hvad man kan kalde

fokuskandidater (jf. Heltoft 1996: 255); således er både *mælk* og *senere* fokuskandidater i (22). På dette punkt skiller subjektet sig ud som noget særligt, det er nemlig ikke fokuskandidat på lige fod med andre fokuskandidater. Dette udtrykkes indirekte i følgende citat fra Jørgensen:

“Mere præcist udtrykt vil jeg påstå at konstruktionen [nemlig ledrækkefølgen Fvan, ESJ] er forbundet med fordelingen af topic- og focus-strukturerne i teksten på en sådan måde at det ‘post-adverbiale’ subjekt – stik imod subjektets almindelige natur – er blevet rykket ind i tekstens focusområde” (Jørgensen 1996: 78)

Og det står direkte i følgende citat fra Heltofts hånd:

“The topicality of the Danish subject leads it to shun focus status, making it an *antifocus*, ‘the constituent the receiver will take to be non-focus, unless otherwise instructed’” (Heltoft 1996: 258, forfatters fremhævelse)

Se også Togeby (1993: 503-507). Her siges det ikke eksplicit at subjektet ikke er fokuskandidat på samme måde som andre ledtyper, men i opregningen af hvilke typer led der kan være såkaldt ‘nyfokus’, optræder subjektet ikke.

Hvis subjektet skal gøres til fokuskandidat, skal det ske ved særlige midler. Kendte midler til at gøre subjektet (og andre led) til fokuskandidater er kløvning (jf. fx Hansen 1995):

(25) det var Sofie der kunne få noget mælk senere

emfatisk tryk (jf. fx Togeby 2003: 140-141):

(26) So”fie kunne få noget mælk senere

brug af klitiske fokuspartikler, jf. også (4) - (5) ovenfor:

(27) også Sofie kunne få noget mælk senere

og placering på særlig plads i sætningsskemaet, jf. også (1c) ovenfor:

(28) så kunne jo Sofie få noget mælk senere

Bemærk i øvrigt at det fokuserede led altid ledsages af tryk ved disse fokuseringsmidler. Prøv for eksempel at udskifte *Sofie* med ord som *hun/hende* eller *pigen*.

5. *Selv* som subjektfokusator

Det er nu min påstand at det *selv* der optræder i eksempler som (1) - (3) og (29) - (31), også er et middel til at gøre subjektet til fokus-kandidat, og i modsætning til de fokuseringsmidler der er nævnt i afsnit 4.2., gælder *selv* som fokuseringsmiddel eksklusivt for subjektet. Og alt andet lige vil et subjekt der gøres til fokus-kandidat, også blive opfattet som intenderet og realiseret fokus – hvorfor ellers gøre det til fokus-kandidat?

- (29) [om den tjekkiske forfatter Jan Trefulka] Året efter blev hans tidsskrift lukket, og han **selv** anvist arbejde som arbejdsmand (KorpusDK, 24.08.90)
- (30) [om skærmydsler med det daværende KTAS] Først da vor mand, ham med firmaet, gav sig til at brøle: "Hvad er det for en telefon, I vil tage ned! Der er ingen telefon. I har jo **selv** flyttet den", holdt opkrævningerne op med at komme (KorpusDK, 05.11.90)
- (31) [instruktøren af filmen Ghost] Ja, jeg tror **selv** på Gud og dermed også på, at mennesket besidder en sjæl. (KorpusDK, 04.10.90)

I eksemplerne (29) - (31) fremhæves det grammatiske subjekt så man får opfattelsen af at det er noget særligt at netop Trefulka fik anvist arbejde som arbejdsmand, at netop det daværende KTAS havde flyttet telefonen, og at netop instruktøren af Ghost tror på gud. Og tilsvarende for eksemplerne (1) - (3) at det er noget særligt at netop en primadonna skal vaske osv., at netop lærlingene deltager i driften, og at netop Bent Sørensen må lægge arm til en demonstration af elektriske strømstød. I den henseende har subjektfokusatoren *selv* en effekt der ligner effekten

ved det refleksive *sig selv* i (9) nemlig at alle de skildrede situationer i (29) - (31) og (1) - (3) er uventede.

Det er også tydeligt at det paradigmatisk som Nølke peger på som vigtigt ved fokus, spiller en rolle i sådanne eksempler. Det grammatiske subjekt trækkes frem i forgrunden, og derved aktiveres paradigmeelementet; i de pågældende ytringer underforstås mindst ét alternativ fra paradigmet: en moderne operaprimadonna – ikke primadonnaer fra gamle dage, Trefulka – ikke hvem som helst, lærlingene – ikke indkaldt ansat personale, osv.

Eftersom *selv* er svagt styret, kan det sagtens udelades (jf. (3a) ovenfor), og deri ligner det som tidligere nævnt mådesadverbialer som i (18) og (19). Det ligner også mådesadverbialer i en anden henseende, nemlig i at være følsomt over for fokus. I ytringer som (18) - (19), der her gentages i forkortet form, er det informationen i hhv. *langsomt* og *smukt* "afsenderen meddeler som relevant for modtageren fordi det tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model", jf. Togeby ovenfor, og "det led modtageren bør benægte hvis han er uenig", jf. GDS ovenfor.

(18a) bring **langsomt** gryden i kog.

(19a) Et følsomt, vidende og erfaringsrigt menneske skriver **smukt** om en høstlig lidenskab.

Til forskel fra mådesadverbialer ligger fokus ikke på ordet *selv selv*, men på et andet led, nemlig subjektet. Men ligesom mådesadverbialer tiltrækker sig opmærksomheden i ytringen, tiltrækker *selv* sig opmærksomheden – dog på et andet ledes vegne, et led der ikke ellers ville blive opfattet som oplagt fokus.

De funktionelle ligheder mellem mådesadverbialer og subjektfokusatoren *selv* opfanges ofte af meget små børn, der i en bestemt periode af deres sproglige udvikling (ca. 3-4 år) kan føje et -t til *selv*: *det skal du selvt gøre, jeg vil selvt hælde op*.

I modsætning til det klitiske *selv* er subjektfokusatoren altid trykstærk. En interessant omstændighed ved subjektfokusatoren er at trykfordelingen

i resten af ytringen tilsyneladende ligger fast uafhængigt af om *selv* er til stede eller ej. Dette fremgår af eksemplet med stuntmanden ((3) ovenfor), som her gentages med angivelse af alle de tryk der måtte være i løbet af ytringen ved prosodisk neutral udtale, dels uden *selv*, dels med.

- (3b) han må Ø lægge 'arm til en demonstra'tion med en serie e'lektriske 'strømstød.
- (3c) han må 'selv lægge 'arm til en demonstra'tion med en serie e'lektriske 'strømstød.

6. Trykfordeling

Det er almindeligt at antage at der er et samspil mellem trykfordelingen i ytringen og fokus, men det er uklart præcist hvordan dette samspil foregår. Mig bekendt er det eneste forsøg på en systematisk beskrivelse af dette at læse i Togeby 2003: 35-48, 139-142. I dette forsøg levnes partiklernes rolle i fokustildelingen dog ikke megen opmærksomhed. Ligesom trykfordelingen spiller partikler som *selv* (*også*, *kun*, mfl.) tydeligvis en rolle i fokustildelingen, men som vist i denne artikel er der ikke samme regler for tryk alt efter om *selv* (*også*, *kun*, mfl.) fungerer som klitisk fokuspartikel, som subjektfokusator, som komponent i reflexivet *sig selv* osv. For eksempel er visse *selv*'er altid trykstærke, mens andre (det proklitiske *selv*) ikke nødvendigvis er det. Specifikt hvad angår subjektfokusatoren, er det måske netop dennes særkende at trykfordelingen i ytringen faktisk ikke ændrer sig alt efter om *selv* er til stede eller ej (jf. (3a) - (3b)).

7. Afslutning

I denne artikel har det været min hensigt at vise at ordet *selv* har en vigtig tekstpragmatisk funktion som middel til at gøre subjektet til fokus kandidat. Jeg har præciseret hvilket *selv* der fungerer som subjektfokusator, hvordan det adskiller sig fra andre typer *selv*, formelt og funktionelt, og på hvilke måder subjektfokusatoren *selv* har affinitet til andre typer *selv* og til andre ledtyper, nemlig mådesadverbialer. Det har også været min hensigt at vise at samspillet mellem trykfordeling, fokus og partikler savner systematisk udforskning. Det er min hensigt at forfølge dette projekt i de kommende år.

Henvisninger

- Brøndum-Nielsen, J. (1962). *Gammeldansk Grammatik, Vol. IV. Adjektiver. Adverbier. Numeralier*. København: J.H.Scultz.
- Brøndum-Nielsen, J. (1965). *Gammeldansk Grammatik, Vol. V. Pronominer*. København: Akademisk Forlag.
- Christensen, T.K. (2007). *Hyperparadigmer – en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modussystemer*. Roskilde: Institut for Kultur & Identitet & Roskilde Universitetscenter.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. oplag, København 1987.
- Fretheim, Th. & P.-Kr. Halvorsen (1975). Norwegian cliticization, i K.-H. Dahlstedt (red.) *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 446-465.
- GDS - Hansen, E. & L. Heltoft (under udg.). *Grammatik over det Danske Sprog*. København & Odense: Dansk Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag. 1. korrektur.
- Hansen, E. (1977). *Dæmonernes Port*. 3. udg. København: Reitzel 1984.
- Hansen, E. (1995). Sætningskløvning i moderne dansk, *Danske studier* 1995, København: Reitzel, 126-146.
- Heltoft, L. (1996). Topics in Danish and in Universal Pragmatics, i L. Heltoft & H. Haberland (red.) *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*, Roskilde University, Department of Language and Culture, 251-262.
- Heltoft, L. (2003). Iconic and categorical focus systems in Scandinavian, i J. Hetland & V. Molnár (red.) *Structures of Focus and Grammatical Relations. Linguistische Arbeiten* 477, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 41-85.
- Hvilshøj, U. (1999). Refleksivitet i dansk, *Sig og sig selv* i et typologisk perspektiv, i C. Bache, L. Heltoft & M. Herslund (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 6, Odense Universitetsforlag, 81-105.
- Jensen, E.S. (2002). Hvordan bliver et sætningsadverbial til et sætningsadverbial?, i K. Kristensen (red.) *Studier i Nordisk 2000-2001. Selskab for Nordisk Filologi. Foredrag og årsberetning*. København: Selskab for Nordisk Filologi, 31-50.
- Jensen, E.S. (2004). Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntaxmer i moderne dansk, i B.L. Jensen, I. Korzen & H.H. Müller (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 11. *RASK Supplement* Vol. 16, Syddansk Universitetsforlag, 157-180.

- Jensen, E.S. (2008). Grammatiske regler i konflikt, i H. Haberland & M. Svendsen Pedersen (red.). *Sprogliv – Sprogleben*. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet & Roskilde Universitetscenter, 7-15.
- Jensen, E.S. (manus). *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger. Med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*.
- Jensen, P.A. (1985). *Principper for grammatisk analyse*. København: Nyt Nordisk Forlag & Arnold Busck.
- Jørgensen, H. (1996). Om adverbialled mellem det finitte verbal og subjektspladsen i danske hovedsætninger, *Selskab for Nordisk Filologi: Årsberetning 1994-1995*, København, 76-90.
- Jørgensen, H. (2000). Begrebet "klisis" og dets anvendelse på analysen af de danske letled, i K. Kristensen (red.), *Studier i Nordisk 1998-1999. Selskab for Nordisk Filologi. Foredrag og årsberetning*, København, 37-50.
- KorpusDK – <http://ordnet.dk/korpusdk>
- Lehmann, Chr. (1985). Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change, *Lingua e stile* 20 (3), 303-318.
- Nielsen, N.Å. (1989). *Dansk Etymologisk Ordbog*, 4. udg. Haslev: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Nikula, H. (1986). *Dependensgrammatik. Ord och stil* 16. Malmö: Liber Förlag.
- NDO – *Politikens Nudansk Ordbog*, 15. udg., 4. opl. Chr. Becker-Christensen & P. Widell (red.). København (1993).
- Nølle, H. (1996). Det attributive adjektivs stilling på fransk, i M. Herslund (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 3, Odense Universitetsforlag, 49-83.
- ODS – *Ordbog over det Danske Sprog* (1918-1956). V. Dahlerup et al. (red.). København: DSL & Gyldendal.
- Platzack, C. (1998). *Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet. En introduktion til modern generativ grammatik*. Lund: Studentlitteratur.
- Togeb, O. (1993). *Praxt*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Togeb, O. (2003). *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.

